

Dr hab. inż. Marek Matejun, Prof. Uł

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr inż. Ewy Gano
pt. „Czynniki kształtujące postawy przedsiębiorcze młodzieży”
napisanej na Wydziale Inżynierii Zarządzania Politechniki Poznańskiej
pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Teresy Łuczki
oraz dr Pauliny Siemieniak – promotora pomocniczego**

1. Podstawa sporządzenia recenzji i kryteria oceny rozprawy doktorskiej

Podstawę formalną sporządzenia recenzji stanowi pismo Dziekana Wydziału Inżynierii Zarządzania Politechniki Poznańskiej dr hab. Hanny Włodarkiewicz-Klimek, prof. PP z dnia 14.07.2023, informujące o powołaniu mnie na recenzenta rozprawy doktorskiej Pani mgr inż. Ewy Gano pt. „Czynniki kształtujące postawy przedsiębiorcze młodzieży”. Praca została napisana pod kierunkiem naukowym Pani prof. dr hab. Teresy Łuczki oraz Pani dr Pauliny Siemieniak – promotora pomocniczego. Przewód doktorski prowadzony jest w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. Recenzji dokonano na podstawie otrzymanego maszynopisu oraz wersji elektronicznej pracy, przy czym jako wersję pierwotną przyjęto rozprawę w formie drukowanej.

Celem recenzji jest ocena, czy praca doktorska spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595 z późn. zmianami), ze szczególnym uwzględnieniem oceny:

- wyboru problemu badawczego i zakresu rozprawy,
- celu, struktury i zawartości merytorycznej pracy,
- wykorzystania literatury naukowej,
- formalnej rozprawy.

2. Ocena wyboru problemu badawczego oraz zakresu rozprawy doktorskiej

Recenzowana praca poświęcona została problematyce kształtowania postaw przedsiębiorczych wśród ludzi młodych. Tematyka ta od wielu lat jest obecna w dyskursie różnych dyscyplin naukowych stanowiąc istotny obszar rozważań nakierowanych na stymulowanie odważnych, proaktywnych działań kreatywnych i innowacyjnych, zmierzających do osiągnięcia korzystnych efektów ekonomiczno-finansowych oraz społeczno-gospodarczych. Analizy intencji, postaw, kompetencji, aktywności czy edukacji przedsiębiorczej ludzi młodych od dawna stanowią również ważny i dynamicznie rozwijający się nurt badań w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. Na tej kanwie Doktorantka identyfikuje lukę badawczą „w zakresie postaw przedsiębiorczych młodzieży” (s. 4). W mojej ocenie stwierdzenie to opiera

się jednak na słabych podstawach merytorycznych. Po pierwsze, Autorka podkreśla, iż „teoretycy i praktycy uważają stan wiedzy w zakresie przedsiębiorczości za niewystarczający, zwłaszcza w odniesieniu do młodzieży” (s. 3) nie wskazując (cytując) jednak żadnych konkretnych postulatów w tej sprawie. Po drugie, przeprowadzony przegląd literatury jest bardzo pobieżny i wątpliwy metodycznie. Wykorzystane frazy wyszukiwane w języku polskim i angielskim nie są tożsame i niezbyt precyzyjnie wykazują zakres zainteresowania rozpatrywaną tematyką. Na przykład fraza „youth entrepreneurial attitudes” zwraca w Google Scholar 87 wyników. Autorka nie podejmuje też dalszej dyskusji z uzyskanymi wynikami np. w zakresie pogłębionej analizy tematyki publikacji zidentyfikowanych na podstawie wyszukiwania. Warto też podkreślić, iż w swojej rozprawie Doktorantka traktuje postawy przedsiębiorcze bardzo szeroko merytorycznie, odnosząc się również niejednokrotnie do takich pojęć, jak intencje, czy kompetencje przedsiębiorcze, co również powinno zostać uwzględnione w przeprowadzonej analizie literatury (np. fraza „youth entrepreneurial intentions” w Google Scholar zwraca 200, a fraza „entrepreneurial intentions of young” – już 660 wyników).

W mojej ocenie trudno zatem mówić o istnieniu istotnej luki badawczej w zakresie podejmowanej problematyki oraz o wysokim poziomie nowatorskiego charakteru prowadzonych przez Autorkę badań. Z drugiej strony dynamika związana ze zmianami demograficznymi, rozwojem nowych pokoleń (Z oraz Alfa), a także konieczność uwzględniania specyfiki regionalnej w pełni uzasadnia kontynuację analiz w sferze czynników kształtujących postawy przedsiębiorcze młodzieży. W pełni podzielam również pogląd Doktorantki o istotnym znaczeniu tej tematyki „dla teorii i praktyki zarządzania” oraz „dla gospodarki” (s. 3), przede wszystkim w szerszym kontekście „tworzenia miejsc pracy, generowania innowacji, wzmacniania konkurencyjności oraz stymulowania wzrostu gospodarczego” (s. 6).

W efekcie podjęty problem badawczy uznaję za oryginalny, aktualny i ważny z naukowego oraz aplikacyjnego punktu widzenia. W celu jego rozwiązania Autorka przygotowała niniejszą rozprawę, której zakres obejmuje przegląd literatury specjalistycznej (w tym przede wszystkim naukowej) oraz sprawozdanie z przeprowadzonych samodzielnie badań empirycznych. W części teoretycznej zaprezentowano podstawy konceptualne zjawiska przedsiębiorczości oraz omówiono wybrane endo- i egzogeniczne czynniki kształtujące postawy przedsiębiorcze. W części empirycznej przedstawiono podstawy metodyczne badań, a następnie zaprezentowano wyniki przeprowadzonych analiz konfrontując je z wynikami badań innych autorów. Całość rozważań zamknięto propozycją kompleksowego modelu wpływu różnego rodzaju czynników na postawy przedsiębiorcze młodzieży.

Konkludując, moja ocena wyboru problemu badawczego i zakresu recenzowanej rozprawy doktorskiej jest w pełni pozytywna. Praca bez wątplenia lokuje się merytorycznie w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości. Mimo, iż Doktorantka jest świadoma interdyscyplinarnego charakteru swoich badań, osadza je silnie merytorycznie w subdyscyplinie przedsiębiorczości, ze szczególnym uwzględnieniem takich tematów, jak przedsiębiorczość indywidualna i zachowania przedsiębiorcze. Wątpliwości nie budzą także zastosowane przez Autorkę metody, techniki i narzędzia badawcze, które są charakterystyczne dla nauk o zarządzaniu i jakości, a także zakres badań empirycznych, które zostały przeprowadzone wśród młodych ludzi z wybranego regionu Polski. Również zakres przedmiotowy pracy nie budzi żadnych zastrzeżeń umożliwiając skuteczne rozwiązanie wyznaczonego problemu badawczego.

3. Ocena struktury i zawartości merytorycznej rozprawy

Jako cel główny pracy wyznaczono „określenie czynników kształtujących postawy przedsiębiorcze młodzieży” (s. 5). Został on uzupełniony o 2 cele pomocnicze, odnoszące się do określenia poziomu oraz warunków kształtowania wiedzy i umiejętności młodzieży w zakresie przedsiębiorczości. Zestaw celów zoperacjonalizowano za pomocą 8 pytań badawczych dotyczących charakterystyki przedsiębiorczej (pytania: 1, 2, 3 i 5) oraz mechanizmów kształtowania postaw przedsiębiorczych młodych ludzi, ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania czynników zewnętrznych (pytania 4, 6, 7 i 8). Wyznaczony układ celów pracy oceniam pozytywnie, natomiast w przypadku pytań badawczych moje wątpliwości budzą nachodzące na siebie zakresy merytoryczne pytania nr 4 i 6. Edukacja szkolna i wyższych uczelni (pytanie 4) stanowi bowiem część otoczenia społecznego, w ramach którego kształtowane są postawy przedsiębiorcze młodzieży (pytanie nr 6). Ponadto tylko w 4 przyjętych elementach (celu głównym oraz pytaniach nr 4, 6 i 8) Autorka zapowiada bezpośrednio rozważania dotyczące postaw przedsiębiorczych. W pozostałych przypadkach swoje zamierzenia poznawcze odnosi natomiast do innych zjawisk, w tym wiedzy i umiejętności w zakresie przedsiębiorczości, cech i intencji przedsiębiorczych oraz inicjowania działalności gospodarczej.

Wyznaczonemu układowi celów oraz pytań badawczych podporządkowano strukturę pracy obejmującą: wstęp, 3 rozdziały merytoryczne oraz zakończenie. W jej ramach rozdzielono wyraźnie rozważania teoretyczne (rozdział 1 i 2) oraz sprawozdanie z przeprowadzonych prac empirycznych, omówione w rozdziale nr 3. Pewnym mankamentem jest brak wyodrębnienia rozważań na temat metodycznych podstaw przeprowadzonych badań (s. 106-112) w formie osobnego podrozdziału. W mojej ocenie struktura rozprawy jest poprawna, logiczna, spójna i w pełni wpisuje się w klasyczny kanon przygotowywania prac rygorowych na stopień naukowy doktora w naukach społecznych.

We wstępie do pracy Autorka uzasadnia podjęcie tematu identyfikując lukę badawczą, definiuje przedmiot badań, wyznacza cele i formułuje pytania badawcze, syntetycznie prezentuje wykorzystane metody i zakres prowadzonych badań oraz omawia strukturę rozprawy. Wprowadzenie zostało zatem przygotowane zgodnie z ogólnymi wymogami prac awansowych i w mojej ocenie stanowi dobrą zapowiedź dalszych rozważań prezentowanych w pracy.

Rozdział 1 poświęcono istocie i rodzajom przedsiębiorczości oraz roli i znaczeniu przedsiębiorców w rozwoju społeczno-gospodarczym. Autorka dokonuje tu wartościowego przeglądu literatury w zakresie definiowania, rozumienia i interpretowania przedsiębiorczości oraz pojęcia przedsiębiorcy w naukach o zarządzaniu i jakości. W swoich rozważaniach traktuje przedsiębiorczość w sposób elastyczny, a nawet interdyscyplinarny, ukazując jej kluczowe wymiary i cechy charakterystyczne. Mimo, iż wiąże ją przede wszystkim z prowadzeniem działalności gospodarczej, to jednak nie zamyka się na traktowanie jej jako szerszej koncepcji dynamicznego i kreatywnego sposobu rozwiązywania problemów opartego głównie na odkrywaniu okazji. Nieco mniej uwagi Autorka poświęca natomiast koncepcji kreacji okazji przedsiębiorczych oraz roli zachowań proaktywnych w procesie przedsiębiorczym. Na przykład na s. 24 Autorka stwierdza, iż „jednym z kluczowych aspektów przedsiębiorczości jest umiejętność dostosowania się do zmieniającego się otoczenia”, co stanowi wyraz podejścia reaktywnego w odpowiedzi na zmienność otoczenia, często mniej obiecującego niż podejście proaktywne.

W ramach rozważań na temat rodzajów przedsiębiorczości w niewielkim stopniu zwraca również uwagę na nowsze koncepcje, takie jak np. przedsiębiorczość technologiczna, drugiej szansy, zielona/zrównowazona, czy e-przedsiębiorczość. Nie odnajduję również w pracy zwrócenia uwagi na opozycję podejść w zakresie przedsiębiorczości opartej na okazjach i na konieczności (opportunity- vs necessity-based entrepreneurship), co stanowi główny nurt rozważań w ramach badań GEM, które szeroko cytowane są przez Autorkę w dalszej części pracy. Pomimo tych słabości rozważania teoretyczne na temat przedsiębiorczości oceniam pozytywnie i wysoko; Doktorantka bardzo dobrze radzi sobie ze znaczną różnorodnością nurtów teoretycznych i ujęć koncepcyjnych w tym zakresie prezentując, syntetyzując i dyskutując najważniejsze z nich. Również rozważania na temat przedsiębiorców w interesujący sposób ukazują oraz porządkują różnorodność konceptualną tego pojęcia w naukach o zarządzaniu i jakości.

Rozdział 2 obejmuje przegląd literatury na temat czynników kształtujących postawy przedsiębiorcze młodzieży. W swojej analizie Autorka koncentruje się na wybranych czynnikach osobowościowych oraz środowiskowych, nawiązując w ten sposób do najważniejszych ujęć teoretycznych w rozpatrywanej tematyce. Szczególnie pozytywnie oceniam zwrócenie uwagi na znaczenie edukacji oraz instytucji otoczenia biznesu we wsparciu i rozwoju przedsiębiorczości, rozpatrywane dodatkowo w ujęciu międzynarodowym. Szkoda natomiast, iż Doktorantka nie przeprowadza głębszej dyskusji na temat typologii determinant postaw przedsiębiorczych młodzieży. W efekcie np. niejasne jest miejsce edukacji przedsiębiorczej oraz instytucji otoczenia biznesu w tym zestawieniu. Poświęcono im bowiem odrębny podrozdział (2.3.), przy czym równie zasadne byłoby zakwalifikowanie ich do czynników środowiskowych omawianych w podrozdziale 2.2. Ponadto, aby zachować spójność merytoryczną prowadzonego wywodu rozważania na temat systemów i strategii edukacji przedsiębiorczej w ujęciu międzynarodowym (podrozdział 2.3.3.) powinny zostać przeprowadzone bezpośrednio po podrozdziale 2.3.1. Do kwestii dyskusyjnych w tej części pracy zaliczam ponadto:

- brak osadzenia rozważań na temat wieku jako czynnika kształtującego postawy przedsiębiorcze w literaturze (s. 58-59),
- koncentrację w podrozdziale 2.2.3. (s. 71-74) na wpływie przedsiębiorczości na wzrost i rozwój gospodarczy. Skoro w rozdziale 2 omawiane są determinanty przedsiębiorczości, to należałoby w tym miejscu omówić wpływ czynników gospodarczych na rozwój postaw przedsiębiorczych, a nie odwrotnie, jak to zostało przeprowadzone w pracy.

Przegląd literatury dokonany przez Autorkę całościowo oceniam pozytywnie. Wykazuje się ona w nim ogólną wiedzą teoretyczną w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości wskazując i rozważając istotne koncepcje związane z przedsiębiorczością oraz jej determinantami. Do słabości przeprowadzonych rozważań zaliczam natomiast brak głębszej refleksji nad pojęciem „postaw przedsiębiorczych”. Autorka definiuje to pojęcie w zasadzie jedynie w krótkim, jednozdaniowym fragmencie na s. 48. W innych częściach pracy znajdują się wprawdzie rozważania na temat postaw w kontekście cech osobowościowych (s. 46), a następnie postaw jako części składowej kompetencji (s. 80-83) jednak, po pierwsze, są one prowadzone w innym kontekście tematycznym, a po drugie, nie wyjaśniają złożoności pojęcia „postaw przedsiębiorczych”. W efekcie kluczowe dla wyznaczonego problemu badawczego pojęcie pozostaje nieostre merytorycznie, a problem ten pogłębia dość swobodne stosowanie w pracy terminów zbliżonych

znaczeniowo, takich, jak np. przekonania, intencje (s. 55), zachowania (s. 67), kompetencje (s. 80), umiejętności (s. 94) przedsiębiorcze, czy nawet mentalność przedsiębiorcza (s. 94). Dodatkowo Autorka nie rozważa głębiej relacji merytorycznych pomiędzy tymi pojęciami. Jedynie na s. 98 wskazuje, iż kompetencje przedsiębiorcze „obejmują wiedzę, umiejętności i postawy”. Postawy przedsiębiorcze są więc tu jednym z wymiarów kompetencji przedsiębiorczych, jednak w ramach rozważań na temat tych kompetencji (s. 80-83), jak również na temat umiejętności i wiedzy przedsiębiorców (s. 40-42) Doktorantka nie wykorzystuje szansy, aby poruszyć problematykę postaw przedsiębiorczych. Drugą słabością części teoretycznej pracy jest brak zwrócenia uwagi merytorycznej na kategorię „młodzieży”, do której w ujęciu podmiotowym odnosi się wyznaczony problem badawczy. Autorka nie buduje podstaw konceptualnych do zdefiniowania tej kategorii społecznej, do czego przydatne byłyby na przykład liczne prace osadzone w problematyce zarządzania międzygeneracyjnego czy zarządzania różnorodnością międzypokoleniową.

Rozdział 3 otwiera prezentacja metodycznych podstaw przeprowadzonych badań empirycznych. Do operacjonalizacji problemu badawczego Doktorantka wykorzystwała koncepcję M. Petersa, C. Sigla i A. Strobla. W mojej ocenie mankamentem jest brak odniesienia się do tej koncepcji w części teoretycznej pracy. Na jej podstawie można byłoby bowiem zbudować interesującą typologię czynników kształtowania postaw przedsiębiorczych. W części metodycznej brakuje też głębszej refleksji nad strukturą zmiennych zależnych; w zaadoptowanej koncepcji jako zmienne zależne przyjęto: (1) stosunek do samodzielności oraz (2) intencje przedsiębiorcze, które łącznie składają się na „image samodzielności”. Pojawia się tu zatem wspomniany już powyżej problem braku określenia merytorycznych relacji wskazanych w tytule „postaw przedsiębiorczych” do pojęć pokrewnych. Co więcej, samodzielność jako wymiar postawy przedsiębiorczej jest praktycznie nierozważana w części teoretycznej pracy (poza krótkim fragmentem na s. 23), natomiast „image samodzielności” nie jest w ogóle dyskutowany w rozprawie. Co więcej na s. 107 pojawiają się dodatkowo takie terminy, jak: „gotowość do podjęcia działalności gospodarczej”, „zamiar bycia przedsiębiorcą”, czy „powstawanie i rozwój przedsiębiorczości”, które pogłębiają w mojej ocenie niepewność co do rozumienia „postaw przedsiębiorczych” w pracy. Zachęcam więc Doktorantkę do głębszej refleksji na ten temat prosząc ją o udzielenie odpowiedzi na pytanie nr 1:

Pyt. 1. W jaki sposób definiuje Pani „postawy przedsiębiorcze” i jakie relacje merytoryczne zachodzą pomiędzy tym pojęciem, a takimi pojęciami jak: „intencje przedsiębiorcze”, „zachowania przedsiębiorcze” oraz „zamiar bycia przedsiębiorcą”?

Dobór metod, technik i narzędzi badawczych służących do rozwiązania problemu badawczego oceniam natomiast bardzo pozytywnie. Autorka w transparentny sposób prezentuje przebieg postępowania badawczego, omawia podstawy metodyczne prac empirycznych oraz przedstawia charakterystykę respondentów. W mojej ocenie atutem jest przeprowadzenie badań w dwóch okresach (w 2017 oraz 2021 roku) w celu przeanalizowania zmian zachodzących w określonej grupie społecznej w czasie. W sferze metodycznej mankamentem jest brak wyjaśnienia dlaczego Doktorantka wykorzystwała wzór na oszacowanie minimalnej liczebności próby dla populacji nieskończonej (s. 109-110), bez głębszej refleksji nad jej liczebnością oraz strukturą. W tej sytuacji dyskusyjne staje się zastosowanie kwotowego doboru próby (s. 110), który w swoich założeniach teoretycznych wymaga znajomości struktury populacji.

Dodatkowo, Autorka nie wyjaśnia, jakie kryteria (cechy populacji) zostały wykorzystane do wyznaczenia próby badawczej.

Prezentację wyników badania podzielono na analizy w zakresie (1) cech przedsiębiorczych i poczucia bycia osobą przedsiębiorczą, (2) kompetencji i aspiracji przedsiębiorczych młodzieży, (3) czynników blokujących i motywujących intencje przedsiębiorcze młodzieży oraz (4) preferencji młodzieży w zakresie wsparcia postaw przedsiębiorczych. Ponownie pojawia się tu problem terminologiczny – odniesienie do „postaw przedsiębiorczych” występuje tylko w jednym obszarze analizy, w pozostałych Autorka odnosi się do wskazanych wcześniej pojęć pokrewnych. Dodatkowo pojawia się tu nowe określenie „aspiracje przedsiębiorcze”, które w żaden sposób nie było rozważane w części teoretycznej pracy.

Prezentację wyników dokonaną przez Doktorantkę oceniam natomiast bardzo pozytywnie. W rozdziale zaprezentowano szereg wyników analiz statystycznych zebranego materiału empirycznego nakierowanych na zrozumienie i interpretację wielu czynników kształtujących przedsiębiorczość młodzieży. Atutem jest tu bezpośrednie powiązanie rozpatrywanych czynników z rozważaniami przeprowadzonymi w części teoretycznej pracy. Autorka prezentuje wyniki analizując je również z punktu widzenia wybranych charakterystyk respondentów oraz rozpatrując ich rozkład w czasie, co dodatkowo pogłębia przedstawione wnioskowanie. W mojej ocenie największym atutem części analitycznej pracy jest prowadzenie dyskusji uzyskanych wyników z raportami branżowymi oraz wynikami wcześniejszych badań zaprezentowanych w publikacjach naukowych. Bardzo korzystne jest także odniesienie wyników do międzynarodowego kontekstu rozpatrywanej problematyki. W ten sposób Doktorantka nie tylko weryfikuje trafność i rzetelność swoich analiz, ale również istotnie pogłębia wnioskowanie poznawcze i wykazuje wkład swoich badań w ograniczenie zidentyfikowanej luki badawczej.

Efektom przeprowadzonych badań jest ogólny model wpływu czynników na postawy przedsiębiorcze młodzieży przedstawiony w podrozdziale 3.7. W jego ramach udzielono rozbudowanych, wartościowych odpowiedzi na postawione pytania badawcze, opierając je bezpośrednio na uzyskanych wynikach badania. Do zaprezentowanego wnioskowania zgłaszam jednak następujące wątpliwości:

- ponownie pojawiają się tu niejasności terminologiczne, bowiem Autorka w wielu miejscach odchodzi od zapowiedzianych w tytule „postaw przedsiębiorczych” wiążąc przeprowadzone badanie m.in. z „zachowaniami przedsiębiorczymi” (s. 187), „świadomością przedsiębiorczą” (s. 188), czy „wspieraniem przedsiębiorczości” (s. 196),
- odpowiadając na pytanie badawcze 4 (s 191) Doktorantka odnosi się do dualnego systemu kształcenia, jednak to zagadnienie nie było przedmiotem przeprowadzonego badania.

Na podstawie uzyskanych wyników badania i udzielonych odpowiedzi na pytania badawcze Autorka buduje model konceptualny omówiony i zaprezentowany na s. 199-200. Stanowi on interesującą propozycję porządkującą oraz podsumowującą rozważania prowadzone w pracy i umożliwiającą zintegrowane spojrzenie na czynniki kształtujące postawy przedsiębiorcze młodzieży. Do jego słabości zaliczam natomiast umiejscowienie takich samych / pokrewnych merytorycznie czynników w różnych miejscach, np. „innowacyjność”, „edukacja” / „wykształcenie”, czy „chęć rozwoju”. Brakuje też głębszej dyskusji nad zależnościami ujawnionymi w modelu. Wiele z nich wynika bowiem z przeprowadzonych badań, jednak niektóre nie były przedmiotem analiz empirycznych zrealizowanych przez Autorkę pracy.

W badaniu nie analizowano m.in. stanu cywilnego, poziomu dochodów, religii, czy stereotypów postrzeganych przez respondentów, natomiast czynniki te znajdują się w proponowanym modelu. Nie badano także wpływu postaw przedsiębiorczych studentów na gospodarkę. W mojej ocenie należałoby uzupełnić sformułowaną propozycję o wyraźne wskazanie podstawy merytorycznej uwzględnienia określonych czynników w zaproponowanym modelu. Zachęcam więc Doktorantkę do głębszej refleksji na ten temat prosząc ją o udzielenie odpowiedzi na pytanie nr 2:

Pyt. 2. Które z czynników włączono do zaproponowanego modelu na podstawie wyników badań własnych, a które z nich uwzględniono w nim na podstawie przeglądu literatury / wyników badań innych autorów?

W zakończeniu rozprawy podsumowano przeprowadzone rozważania ponownie syntetyzując ich dorobek w postaci odpowiedzi na pytania badawcze. Zostały one udzielone w sposób umożliwiający potraktowanie ich jako wniosków wynikających ze zrealizowanych prac empirycznych. Dodatkowo sformułowano określone rekomendacje w zakresie polityki rozwoju przedsiębiorczości. Atutem tej części jest także refleksja Autorki nad ograniczeniami przeprowadzonych badań oraz wskazanie dalszych, obiecujących kierunków prac badawczych w ramach podjętej tematyki.

Pomimo wskazanych w recenzji mankamentów i kwestii dyskusyjnych, strukturę i zawartość merytoryczną pracy oceniam pozytywnie. Stwierdzam, iż cele pracy zostały zrealizowane, a odpowiedzi na postawione pytania badawcze sformułowane poprawnie, przyczyniając się do rozwiązania wyznaczonego problemu badawczego. Przeprowadzone przez Doktorantkę prace empiryczne przyczyniły się do sformułowania propozycji kompleksowego modelu wpływu różnorodnych czynników na postawy przedsiębiorcze młodzieży, umożliwiając jednocześnie sformułowanie wartościowych wniosków teoretycznych i aplikacyjnych w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości.

4. Ocena wykorzystania literatury naukowej

Rozprawa została przygotowana w oparciu o bogaty zestaw adekwatnej do poruszanych zagadnień i aktualnej literatury. W bibliografii (s. 209-219) wykazano ok. 190 źródeł, przy czym nie zapewniono jej pełnej porównywalności z cytowaniami w tekście pracy. Około 10 pozycji wykazanej literatury nie powołano w ramach prowadzonych rozważań, np. Ajzen, I. (1991); Banerski G., Gryzik A., Matusiak K. B. (2009); Bosma N., Schutjens V. (2011); Harris M. L., Gibson S. G., (2008); Kosła, M., Pichur, A. (2008); Thompson, E.R. (2009). Z drugiej strony również ok. 10 cytowań w tekście pracy nie zostało wykazanych w bibliografii, np.

- Bratnicki M., Dyduch W., Gabryś B.J., Mity przedsiębiorczości w polskich organizacjach, cytowane na s. 43,
- J. Heinonen, S.A. Poikkijoki, An entrepreneurial-directed approach to entrepreneurship education..., cytowane na s. 79,
- S.M Kwiatkowski, Kompetencje przyszłości..., cytowane na s. 79, 80 i 81,
- S. Mitchelmore, J. Rowley, Entrepreneurial competencies..., cytowane na s. 80, 81,
- Zalecenia Parlamentu Europejskiego z dnia 22 maja..., cytowane na s. 82 i 83,
- Hunt R.A., 2015, Contagion entrepreneurship: Institutional support..., cytowane na s. 84,
- A. Płoszaj, Sieci instytucji otoczenia biznesu..., cytowane na s. 84,

– A. Rosa, Ośrodki Szkoleniowo-Doradcze jako instytucjonalne..., cytowane na s. 86.

Pomimo tych rozbieżności zakres powołanej literatury oceniam pozytywnie. Obejmuje ona w zdecydowanej większości źródła naukowe, zarówno w postaci artykułów, prac zwartych, jak również rozdziałów w monografiach. Autorka wykazuje się przy tym głównie znajomością pozycji polskojęzycznych, jednak cytuje również źródła światowej literatury naukowej. W swoich rozważaniach wykorzystuje ponadto akty prawne oraz opracowania o charakterze raportów specjalistycznych.

Cytowania w tekście, jak również źródła pod rysunkami i tabelami są generalnie sporządzone poprawnie. Doktorantka prawidłowo adresuje w nich pozycje literatury naukowej, umiejętnie włącza je merytorycznie w tok prowadzonego wywodu oraz prowadzi z nimi dyskusje, wzbogacając ją niejednokrotnie swoimi trafnymi komentarzami i uwagami. Drobnym uchybieniem są występujące niekiedy mankamenty w formalnym zapisie powołań, np.

- tytuły czasopism pisane z małej litery, np. Academy of management review w pozycji Shane, S., & Venkataraman, S. (2000) wykazanej w bibliografii na s. 218,
- brak podawania autorów i redaktorów w przypadku prac zbiorowych, np. Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, PARP Warszawa 2022 (powołany na s. 89) został przygotowany pod redakcją A. Skowrońskiej i A. Tarnawy, a autorem cytowanego rozdziału 2 jest M. Nieć,
- ograniczenie podpisów pod tabelami jedynie do nazwisk i dat lub niepełne podawanie przypisów (np. na s. 51, 81),
- błędy literowe w nazwiskach autorów, np. błędnie zapisane nazwisko prof. W. Dyducha jako „W. Dych” na s. 43, czy prof. T. Kraśnickiej jako „T. Krasicka” na s. 65.

Pomimo tych uwag (przede wszystkim o charakterze technicznym) moja ogólna ocena wykorzystania literatury w pracy jest pozytywna i wysoka.

5. Ocena formalna rozprawy doktorskiej

Praca obejmuje łącznie 231 stron, w tym 208 stron tekstu głównego oraz 23 strony uzupełniające, obejmujące bibliografię, spisy rysunków, tabel i wykresów, wykorzystane narzędzie badawcze (w formie załącznika) oraz streszczenia w języku polskim i angielskim. Rozprawa została napisana poprawnym językiem, z wykorzystaniem pojęć charakterystycznych dla pracy naukowej, w szczególności w obszarze dyscypliny nauki o zarządzaniu i jakości. Prowadzony wywód jest spójny, logiczny i konsekwentny merytorycznie, charakteryzuje się wysokim poziomem rygoru stylistycznego, gramatycznego i ortograficznego. W pracy pojawiają się bardzo nieliczne mankamenty w tym zakresie obejmujące sporadyczne wykorzystanie osobowej formy wypowiedzi, np. „w literaturze przedmiotu odnajdujemy” (s. 13), „według Druckera jednocześnie określamy innowatora” (s. 35) oraz drobne błędy literowe, np. „wskazuje na „ (s. 25), „z dnia 22 maja 201 r.” (s. 82). Nie wpływają one jednak istotnie na moją pozytywną i wysoką ocenę językową pracy.

Również układ graficzny i formatowanie rozprawy są generalnie poprawne, choć czytelność niektórych wykresów kołowych (np. na s. 122 czy 130) budzi moje wątpliwości. Dotyczą one wykorzystanej skali kolorystycznej do zróżnicowania odpowiedzi udzielanych przez respondentów. Dominują w niej podobne odcienie koloru zielonego, co utrudnia ich percepcję przez czytelnika. W takiej

sytuacji korzystne byłoby też zastosowanie identyfikacji wizualnej do prezentacji wyników badania, np. zaprezentowanie odpowiedzi pozytywnych w różnych odcieniach zieleni, natomiast odpowiedzi negatywnych w różnych odcieniach koloru czerwonego. Czytelność pozostałych rysunków, tabel i wykresów nie budzi już wątpliwości; są one dobrze osadzone w treści oraz komentowane w toku prowadzonych rozważań. Drobne uchybienia formalne obejmują ponadto:

- brak zapowiedzi w tekście niektórych obiektów, np. rys. 1 na s. 8, czy rys. 5 na s. 25,
- sporadyczne braki wcięć akapitowych, np. na s. 45.

6. Konkluzja

Recenzowana rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie ważnego i wciąż aktualnego problemu naukowego dotyczącego kształtowania postaw przedsiębiorczych młodych ludzi. Jej oryginalność i wartość poznawczą upatruję przede wszystkim w sformułowaniu propozycji szerokiego zestawu różnorodnych czynników kształtujących postawy przedsiębiorcze, ujętego ostatecznie w postaci zintegrowanego modelu. Dodatkowo w pracy omówiono i zweryfikowano empirycznie postrzeganie i interpretowanie przedsiębiorczości przez ludzi młodych, które w istotnym stopniu będzie determinowało ich wybory życiowe w przyszłości.

W ramach prowadzonych rozważań Autorka zidentyfikowała lukę badawczą, prawidłowo wyznaczyła cele pracy oraz sformułowała inspirujące pytania badawcze. Część teoretyczna pracy potwierdza ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie nauki o zarządzaniu i jakości ze szczególnym uwzględnieniem koncepcji przedsiębiorczości i przedsiębiorcy. Zrealizowane badania wskazują natomiast, iż posiada ona kompetencje do samodzielnego prowadzenia aktywności badawczej obejmującej projektowanie metodyki badań, przygotowanie narzędzi badawczych oraz zebranie, analizę i interpretację materiału empirycznego. Zrealizowane prace badawcze umożliwiły realizację celów rozprawy oraz udzielenie odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Doktorantka sformułowała ponadto szereg wartościowych wniosków dla teorii nauki o zarządzaniu i jakości, a także rekomendacji praktycznych w zakresie działań na rzecz wspierania rozwoju przedsiębiorczości wśród młodzieży.

W ostatecznej konkluzji stwierdzam zatem, iż rozprawa doktorska Pani mgr inż. Ewy Gano pt. „Czynniki kształtujące postawy przedsiębiorcze młodzieży” spełnia warunki określone w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. 2003 nr 65 poz. 595 z późn. zmianami) i wnioskuję do Rady Dyscypliny Nauk o Zarządzaniu i Jakości Politechniki Poznańskiej o jej przyjęcie i dopuszczenie do publicznej obrony.

Marek Matejun